

Tezkiretül-Huffâz meydana gelmiştir. Sahâbe neslinden Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'ye kadar (ö. 742/1341) 1176 hâfızı yirmi bir tabaka halinde bir araya getiren esere on kadar zeyil yazılmış. Süyûtî bu kitabı *Tabakâtü'l-huffâz* adıyla ihtisar etmiştir (nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1393/1973; nşr. Lecne mine'l-ulemâ, Beyrut 1403/1983). İbn Nâsirüddin (ö. 842/1438), kendi devrinden başlamak üzere tanınmış hadis hâfizlarını 1000 beyitte ele aldığı eserine *Bedî'atü'l-beyân 'an mev'ti'l-a'yân* adını vermiş (Brockelmann, *GAL*, II, 92), daha sonra bu çalışmasını *et-Tibyân li-Bedî'atü'l-beyân* adıyla şerhetmiştir (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1422, müellif hattı; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1234).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 9; Hâtib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvi ve âdâbî's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, II, 168-175; İbnü'l-Cevzî, *el-Ḥaş'âlâ ḥuḫzi'l-ilm*, Beyrut 1406/1986; İbn Kudâme el-Makdisî, *'Ulemâ'ü'l-ḥadîs*, I, 52-56; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 373; XIII, 302; XXII, 67; a. mlf., *Tezkiretül-huffâz*, II, 488-489, 618-619; III, 803-804; a. mlf., *Mizânü'l-f'tidâl*, II, 205-206; a. mlf., *el-Mûkızâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1405, s. 68-72; Sübkî, *Tabakât*, X, 220-223; Seḥâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer* (nşr. Hâmid Abdülmecid - Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1406/1986, I, 28-45; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, I, 48-52; II, 399; Ahmed M. Şâkir, *el-Bâişü'l-ḥaşîs*, Kahire 1377/1958, s. 155-156; Brockelmann, *GAL*, II, 92; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 323-324; II, 1022; a. mlf., *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), III, 28-31, 37, 208-209; Abdülhâdî Ahmed el-Hüseysin, *Mezâhirü'n-nehḍati'l-ḥadîsiyye fi 'ahdi Ya'kûb el-Manşûri'l-Muvahḥidi*, Trablus 1403/1983, I, 225-226; Subḥî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İslahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1986, s. 60-63; Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zü'ra er-Râzi ve cūhūdūh fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Medine 1409/1989, I, 205-210; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Ümerâ'ü'l-mü'minîn fi'l-ḥadîs*, Halep 1411, s. 126-132; Siddîk Beşir Nasr, *Ḍavâbiḫü'r-rivâye 'inde'l-muḥaddîşin*, Trablus 1992, s. 129-134; Mahmûd Saïd Memdûh, *Tezyinü'l-elfâz bi-tetmimi züyûli Tezkiretül-huffâz*, Beyrut 1413/1993, s. 5-32.

M. YAŞAR KANDEMİR

HÂFİZ-I ACEM

(حافظ عجم)

(ö. 958/1551)

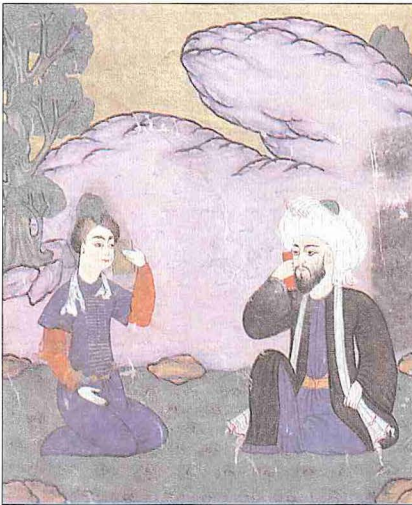
Fıkıh, kelâm ve belâgat sahasındaki şerh ve ḥâşiyeleriyle tanınan ansiklopedist Hanefî müderrisi, şair ve hattat.

Kaynaklarda en çok bu lakabı ile anılmakla beraber asıl künyesi Hâfizüddin Muhammed b. Ahmed b. Âdil Paşa'dır. Dedesi Âdil Paşa'yı Âdil Çelebi diye gös-

terenler varsa da (meselâ Mecdî ve Bağdatlı İsmâil Paşa) kendisi eserlerinde onu daima Âdil Paşa olarak kaydeder. Bizzat verdiği künye "el-fakîr Muhammed eş-şehîr bi'l-Hâfiz b. Ahmed b. Âdil Paşa" şeklindedir. Kafkasya'da Arrân eyaletinin Berdaa şehrinde doğduğu için bazı yerlerde Berdaî nisbesiyle de zikredilir. Tahsilinin üst derecelerini Tebriz'de çağının ünlü âlimi Mevlânâ Mezdî'den görmüş ve onun yanında yetişmiştir. Daha o zamanlar kendisini ilmiyle tanıtmış bulunuyordu. 1501'de İran'da siyasi otoriteyi ele geçirip şahlık tahtına oturan Şah İsmâil'in Şiîliği kabul ettirmek yolunda giriştiği zulüm ve baskılar yüzünden memleketini terke mecbur kalarak adı "ufak tefek" mânasında hep Kukla Acem diye zikredilegelen âlim kardeşi Abdülfettah ile birlikte Osmanlı ülkesine geçti. 907'de (1501) Amasya'ya geldiği kaydedilen Hâfiz-i Acem (Hüseyn Hüsameddin, III, 246), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi dairesine intisap etmiş ve onun büyük takdirini kazanmıştı. Bu intisapta, Abdurrahman Efendi'nin vaktiyle Tebriz'de Celâleddin ed-Dewânî yanında yedi yıl müddetle tahsil gördüğü sırada (Mecdî, s. 308; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, II, 557) aralarında doğmuş bir tanışıklığın tesirinin bulunduğu ileri sürülür (Fâik Reşad, I, 69). Hâfiz-i Acem Amasya'ya geldiğinde, doğma büyüme bir Amasyalı olan Abdurrahman Efendi 907 Rebülevvelinden (Eylül-Ekim 1501) beri Anadolu kazas-kerliği makamında bulunmaktaydı. Hâ-

fız-ı Acem'in onun çevresine girişinden sonraki başarılarının başında, bir başka Amasyalı olarak devrin büyük hat ustası Şeyh Hamdullah'tan icâzet alması gelir. Kardeşiyle birlikte Osmanlı ülkesine vardıklarında kendilerinin şöhretleriyle göz kamaştırmış olduklarını söyleyen Hâfiz-i Acem'e, ilim ve meziyetini yakından bilen Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle II. Bayezid tarafından önce Ankara Medresesi müderrisliği verildi. İlk çalışmalarından biri olarak burada *Şadrü's-şerî'a'nın* istinsahı ile birlikte ona yaptığı ḥâşiyeyi bir ay gibi çok kısa bir sürede meydana getirdi. İlimde derinleşmeye büyük bir gayret sarfeden Hâfiz-i Acem eserini II. Bayezid'e ithaf ve takdim ettiğinde pâyesini Merzifon'da Çelebi Mehmed Medresesi müderrisliğine yükseltildi. Burada iken ilimdeki derinliğini ispat eden klasik çaptaki eserlerini birbiri ardı sıra vermeye başlamıştı. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerḫü'l-Miftâḥ*'ına yaptığı ḥâşiyeye ile Sekkâkî'nin *Miftâḥü'l-'ulûm*'una olan şerhi bunların başında yer alır. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmâil'e karşı çıktığı Çaldıran seferi dönüşünde Amasya'da kışlarken bir ara avlanmak için Merzifon'a kadar uzandığı vakit, şehrin ileri gelenleriyle birlikte kendisini karşılayan Hâfiz-i Acem'in sunduğu gazeli çok beğenerek onu çeşitli câizelerle ve İstanbul'da Atik Ali Paşa Medresesi müderrisliğiyle mükâfatlandırdı. Aşık Çelebi bu bilgiyi, Yavuz Selim'in Amasya'ya ne münasebetle ve ne zaman geldiğini belirtmeden kaydeder. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin, Amasya'ya gelen padişahı Kanûni Sultan Süleyman olarak göstermesi ise tamamıyla yanlıştır. I. Selim, 147 gün kaldığı Amasya'da kışı 5 Şevval 920 - 4 Rebülevvel 921 (23 Kasım 1514 - 18 Nisan 1515) tarihleri arasında geçirdiğine göre (Feridun Bey, *Münşeât*, I, 407), bu tayinin Aşık Çelebi ve diğer hal tercümesi kaynaklarında kaydedilmemiş olan yılı belli olmaktadır. Nitekim tarik defteri mahiyetinde bir eserde de buraya tayin tarihi 921 (1515) olarak belirtilir (*Tarih-i Silsile-i Ulemâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2142, vr. 226^a). Yavuz Sultan Selim ile karşılaşmak gibi bir vak'aya hiç temas etmeyen Taşköprizâde ise Hâfiz-i Acem'in İstanbul'a bir gelişinde, *Şerḫü'l-Miftâḥ* için meydana getirdiği ḥâşiyeyi gösterdiği Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin eseri fevkalâde beğenip kendisini Atik Ali Paşa Medresesi'ne tayin ettirdiğinden bahseder. Bu iki rivayetten hangisi gerçek olursa olsun bilinen husus, o

Hâfiz-i Acem'in Aşık Çelebi tezkiresindeki minyatürü (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 772, vr. 119^a)

tarihte Hâfız-ı Acem'in hâmisî Müeyyed-zâde'nin ikinci defa olarak Rumeli kazas-kerliği makamında bulunduğu (buraya tayini Receb 919 [Eylül 1513] ortalarıdır, Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 28). Atik Ali Paşa müderrisliği sırasında bu defa da Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'i için bir hâşiye telif eden Hâfız-ı Acem bir ara İznik'teki Orhan Gazi Medresesi'ne gönderildi. Burada mühim eserlerinden biri olan *Risâle fi taşvîri'l-heyûlâ'yı* yazıp çoğaltarak kendisinin bazı dir ve kıymetini takdir edemeyen bazı makam sahiplerine yolladı. Bir müddet sonra İstanbul'da Sahn-ı Semân'dan Çifte Başkurşunlu Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Burada da yine mühim eserlerinden biri olan *Muḥâkemâtü't-Tecrid*'i meydana getiren Hâfız-ı Acem'in pâyesi 942'de (1535-36) Ayasofya Medresesi müderrisliğine yükseltildi (*Târih-i Silsile-i Ulemâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2142, vr. 211^b, eserin başka yerlerinde unvanı bazan Monla Hâfız diye de geçen [vr. 213^b, 226^a] Hâfız-ı Acem, kardeşinin ufak tefek oluşundan dolayı Kukla Acem unvanı ile adlandırılışına uygun olarak buradaki kayıta Minik Hâfız şeklinde zikredilir). Ayasofya müderrisliği sırasında mühim birkaç eser daha yazan Hâfız-ı Acem, 948'de (1541-42) 70 akçe ile emekliliği seçerek (Taşköprizâde, s. 450; Mecdî, s. 450; krş. Atâî, s. 18) kendini tamamen çoğu ansiklopedik çapta eserlerini yazmaya verdi. Sabahlara kadar okuyup yazmayı hayatının esası yapmış olan Hâfız-ı Acem 23 Muharrem 958'de (31 Ocak 1551) vefat etti (*Târih-i Silsile-i Ulemâ*'nin sonunda bulunan tarihî takvim risâlesi, vr. 240^b: 946-987 yıllarını içine alan bu tarihî takvim metninin neşri ve ilgili kaydın oradaki yeri için bk. Kemal Özergin, *Sultan Kanunî Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971, s. 18). Taşköprizâde ve Mecdî'de 957 (1550) olarak gösterilen vefat tarihinin çok daha kesin ve açık olan bu kayda göre düzeltilmesi gerekmektedir. Fâik Reşad'ın 967 (1560), Bursalı Tâhir'in ise 950 (1453) olarak verdikleri tarihlerin yanlışlığı meydandadır. Kâtib Çelebi'nin, *Keşfü'z-zunûn*'da Hâfız-ı Acem'in vefat tarihini Taşköprizâde ile Mecdî'ye uyararak çok defa 957 (1550) olarak kaydetmekle beraber (I, 351, 901; II, 976, 1645, 1725 [Flügel nüshasında boş, V, 610], 1892, 1975), ayrı ayrı zamanlarda dağınık kayıt ve notlar ilâve ettiği eserini ömrü vefa etmediğinden topluca kontrolden geçirme fırsatını bulamadığı için bazan "900 (1495) hudu-

dunda" diye (I, 62; Flügel, I, 245), bazan 1055 (1645) olarak (II, 1304, 1844 [Flügel, VI, 156'da boş]) kaydettiği, bazan da ileride tesbit üzere tamamen boş bıraktığı görülür (II, 1766, 1966, 2023). Hâfız-ı Acem'in oğullarından biri, Hâfız-zâde lakabı ile tanınan ve kendisinin *Risâle fi taşvîri'l-heyûlâ* adlı eseri üzerindeki istishâb kaydından (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2513, vr. 1^a) anlaşıldığı üzere kadılıkla Ürgüp'te bulunup daha sonra Filibe kadılığından mâzul iken 990'da (1582) İstanbul'da ölen Ebû'l-Meâlf'dir (Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 339; *Sicill-i Osmanî*, II, 97). Kardeşi Abdülfettah ise Şeyh Muhiddin İskilipli ve Müeyyedzâde Abdurrahman'ın yanında ilmîni geliştirerek Bursa'nın bazı gözde medreselerinde müderrislik yapmış ve 924'te (1518) İstanbul'da İbrâhim Paşa Medresesi'ne naklinden sonra vebadan ölmüştür (Mecdî, s. 453). Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*'de 923 (1517) olarak gösterdiği bu tarihi *Mecelletü'n-nisâb*'da (vr. 179^a) Mecdî'nin kaydına uygun olarak 924 (1518) şeklinde düzeltir. Önceleri kardeşi Hâfız-ı Acem gibi Yâkut tarzında yazısı olan Abdülfettah, onunla birlikte Şeyh Hamdullah'tan hat sanatını meşkettikten sonra bu vadiye güzel ve bol sayıda eser veren bir hattat olarak tanınmıştır (*Tuhfe*, s. 259; ayrıca bk. Mecdî, s. 453). Âşık Çelebi, Hâfız-ı Acem'in, veba salgınında kaybettiği kardeşi için yazdığı mersiyyeden bir parçayı verir (*Meşâirü's-suarâ*, vr. 84^b).

Zamanının kalem sahiplerince bilgi ve ihatası bakımından devrin en üstün müderrisi sayılmış olan Hâfız-ı Acem fıkıh ve usulü, tefsir ve kelâm ilimlerindeki eserleriyle yüksek kabiliyetini ortaya koymuş bir müellif ve âlim olarak kabul edilmektedir. Yine devrin müellifleri, onun bu ilimlerin birer klasiği olmuş eserlere yaptığı şerh ve hâşiyelerle anlaşılması güç bahislere açıklık getirdiğini, birtakım çetin meselelerin kavranmasını kolaylaştırdığını özellikle belirtirler. Hakkında mevcut büyük takdiri Gelibolulu Âlî, "onun fazlının güneşten daha da parlak olduğunu" söyleyerek çok ileri derecelere vardırı.

Taşköprizâde, Hâfız-ı Acem'in bilinen eserlerinden başka çeşitli sahalarda ve konularda kaleme aldığı daha birçok risâle ve ta'likatı olup ancak çoğunun müsvedde halinde kaldığını haber vermektedir. Onun nakli ve akf ilimlerle ilgili muhtelif eserler üzerindeki şerh ve hâşiyeleri bu eserler gibi hep Arapça olarak yazılmıştır.

Edebî ilimlerdeki geniş vukufu da ayrıca kabul edilen Hâfız-ı Acem XVI. asrın şuarâ tezkirelerinde daima yer almış, edebî şahsiyeti üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Sehî'nin ifade ettiği üzere XVI. asrın ilk yarısında yetişmiş şairler kadrosu içinde onun şiiri taşıdığı özellikler itibarıyla zengin, başkalarınınkinden çok önde görülmüş, Âşık Çelebi'nin ifadesiyle de şairlerinin bazı beyitlerini nazîre yapılması imkân dışı sayılmıştır. Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, Muh-yiddin Fenârî, Kadri Çelebi, İskender Çelebi gibi şiir sever makam sahipleriyle önde gelen simalardan Yahyâ Bey, Hayâlî, İshak Çelebi, Nihâlî ve Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin sık sık bir araya geldikleri sohbet meclislerine devam eden Hâfız-ı Acem'in devrin edebiyat çevrelerince beğenilen şiirleri meşhur beyitleriyle ağızdan ağıza dolaşmıştır. Bunların her tezkireye hemen hemen aynı şekilde geçtiği görülür. Bu konuda Âşık Çelebi, Hâfız-ı Acem'in ölümü üzerinden yıllar geçmişken edebî değerlendirmelerindeki ince zevki, isabetli tenkit ve takdirleriyle tanınan Kazasker Kâdirî Efendi'nin bir sohbet meclisinde onun bu gibi beyitlerinden birkaçını övüp yüceltişine ait bir hâtirasını nakleder (*a.g.e.*, vr. 84^b). Yeni zamanlara gelindiğinde edebiyat tarihi araştırmacısı Fâik Reşad, şuarâ tezkirelerindeki değerlendirmelerden hareket ederek bunlardaki seçme beyitleri naklederken onu Fuzûlî ayarında bir şair saymak gibi mübalağalı bir hükümden kaçınmaz. Farsça'nın yanı sıra Arapça şiirleri olduğu da kaydedilen Hâfız-ı Acem, Osmanlı Türkçesi'nden başka Çağatay lehçesiyle de manzumeler yazmıştır. Yavuz Sultan Selim'e sunup onun tarafından pek beğenilen, kendisini çeşitli câizelerle mükâfatlandırmasına ve Atik Ali Paşa müderrisliğine getirilmesine yol açan gazeli bu Çağatayca manzumelerinden biridir. Latîfî'nin onun şiirini Nevâî tarzına yakın bulması sayısının az olmadığı anlaşılabilir bu şiirlerinden dolayıdır.

Tezkirelerde Hâfız-ı Acem'in ilmî eserleri üzerinde durulmamış, daha çok edebî yönüne ilgi gösterilmiştir. Onun edebî cephesini veren eserlerini en iyi tanıyan Âşık Çelebi'dir. Bunları bahis konusu etmeyip ilmî eserlerini en iyi şekilde ve derli toplu belirlen de *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye* sahibi Taşköprizâde İsamüddin Ahmed Efendi olmuştur. Daha sonra Edirneli Mecdî, tercümesini yaptığı *eş-Şekâ'îk*'e Taşköprizâde'nin bahsetmediği eserleri ilâve eder. Mecdî, bu arada onun

şairlerinden örnekler verirken Latîfî'deki Hâfîz-ı Sirozî'den bir parçayı da Hâfîz-ı Acem'e ait göstermiştir. Sehî ve Latîfî'nin Hâfîz-ı Acem'in sanatını kusursuz bulmalarına mukabil Âşık Çelebi'den başlayarak Kınalîzâde Hasan Çelebi ve Riyâzî onun şair dilini taşıdığı unsurlar bakımından yadırgatıcı, hatta güç anlaşılır bulurlar. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi eserlerinin de tuhaf isimler taşıdığına işaret etmişlerdir. Beğenilmiş şairlerinden bazıları Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmiu'n-nezâir*i ile Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-nezâir*'inde Hâfîz mahlası ile yer almaktadır. İran muhitinden Osmanlı ülkesine gelmiş şairlere hususi bir ilgi gösteren Ahdî'nin, habersiz görünüş tezkiresinin kendilerine yetişemediği şairlere ayırdığı faslında ondan bahis açmadığı göze çarpar. Sonraki tezkirecilerden Beyânî ile Riyâzî'de kendisine verilen yer azalırken Beyânî ondan iki, Riyâzî ile Kafzâde Fâizî sadece birer beyit almakla yetinirler. Öte yandan Kafzâde, Hâfîz-ı Acem'in hal tercümesini kaydetmeye ihtiyaç görmemiştir. Âlf de onun şairinin "mollâyâne" olduğundan bahisle bu yüzden yaygınlık bulamamış olduğunu kaydeder.

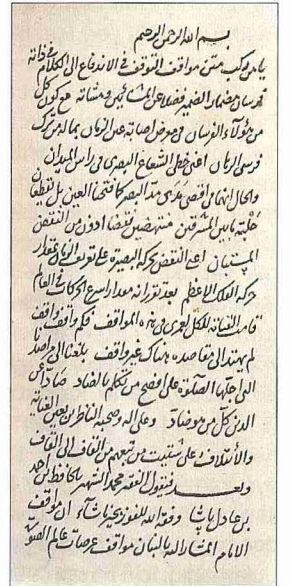
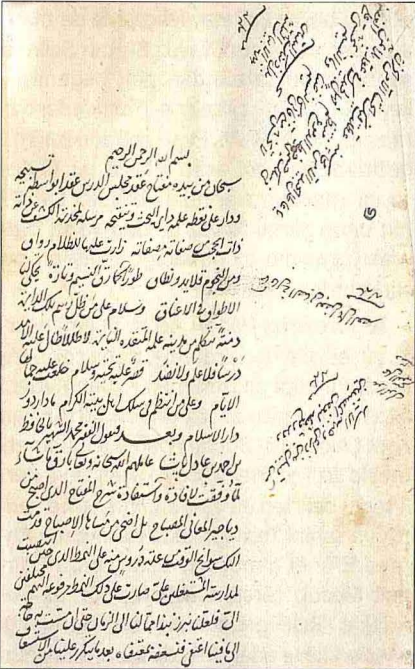
Hâfîz-ı Acem, ilmî yönünden başka çok süratli yazı yazan bir hattat olarak da

şöhret yapmıştır. Daha İran'da iken Yâkût tarzında sülûs ve nesihî elde etmiş, Osmanlı ülkesine gelince de hayatının son yıllarını yaşamakta olan Şeyh Hamdullah'a yetişerek onun yanında sanatını daha da ilerletmiştir. Kendi el yazısı ile olan eserlerinden ve yaptığı istinsahlardan zamanımıza gelebilmiş örneklerde Yâkût ve Şeyh Hamdullah üslûbu kolayca belli olur.

Eserleri. 1. *Hâşiyetü Şerhi'l-Vikâye li-Şadri's-şerî'a*. Sadrüşşerîa es-Sânî lakabı ile tanınan Hanefî fıkâh âlimi Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî'nin, Tâcüşşerîa lakabı ile mâruf dedesi Mahmud b. Ahmed el-Mahbûbî'nin kendisi için yazdığı *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâli'l-Hidâye* adındaki fıkâh dair kitabında Şerhu'l-Vikâye adlı, aynı zamanda kendi adına izâfeten de *Şadrü's-şerî'a* diye tanınan eseri üzerindeki bu hâşiyesi, Hâfîz-ı Acem'in fıkâh sahasındaki derin bilgisini ortaya koyan ilk teliflerindedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2023; Flügel, *Kaşf al-Zunûn Lexicon Bibliographicum et encyclopaedicum*, VI, 462-463). 2. *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Mişbâh*. Sirâceddin Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâğat ilmine dair üçüncü kısma Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin *el-Mişbâh* adıyla yaptığı şerhe hâşiyedir. Taşköprizâde, onun bu çetin işi beş ay gibi kısa bir zaman içinde tamamlayarak eserini ortaya koyduğunu özellikle belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1763, 1766; Flügel, VI, 21-22). Cürçânî'den, kendi el yazısı güzel bir ta'likle 918 Rebîülevvel başlarında (Mayıs 1512 ortaları) istinsah ettiği metnin kenarına ta'likat olarak işlediği müsvedde mahiyetindeki nüshası Köprülü Kütüphanesi'ndedir (Köprülüzâde Mehmed Paşa, nr. 1439; ayrıca bk. Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, II, 140). 3. *Hâşiyetü 'alâ Şerhi Miftâhi'l-'ulûm*. Doğruya doğruya Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun üçüncü kısmının metni üzerinde Hâfîz-ı Acem'in çeşitli açıklamalar yaptığı bir telifidir. Yine Taşköprizâde'nin belirttiğine göre bu eseri de on beş gün gibi çok kısa bir zamanda meydana getirmiştir. Taşköprizâde, Cürçânî'nin şerhine yaptığı hâşiyeden farkını belirtmek için bunu "Sekkâkî'nin metnine hâşiyet" diye kaydeder. Müellifin Vezîriâzam Koca Mustafa Paşa adına kaleme aldığı kitabın bir nüshası onun diğer bazı eserleriyle birlikte Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyüddin Efendi, nr. 3264, vr. 1b-61b). 4. *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*. Hâfîz-ı Acem, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin kelâm ilminin en

seçkin eserlerinden biri olan *Şerhu'l-Mevâkıf*'inin anlaşılması güç bazı kısımlarına yaptığı bu hâşiyeyi Sultan II. Bayezid adına kaleme almıştır. Bursalı Mehmed Tâhir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 275) eseri Ferhad Paşa adına yazılmış gösterir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1892; Flügel, VI, 238). Ta'lik yazı ile kendi elinden çıkma bir nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde olup (Hacı Selim Ağa, nr. 607) *Ta'liketü 'alâ ba'zı mevâzî'l-Mevâkıf fi'l-ke-lâm* başlığını taşıyan bir nüshası da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyüddin Efendi, nr. 3264, vr. 62b-93b; ayrıca bk. *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 243). 5. *Risâle fi tasvîri'l-heyûlâ*. Kelâm ilminin bahisleri içinde de giren "maddenin cevheri" (matière première), yani varlıkların ilk maddesi konusunu "mertebe" adını verdiği üç kademe içinde metodik bir şekilde işleyen felsefî bir eserdir. Birinci mertebede heyûlâ kavramı ve bununla ilgili delillerin ispatı ele alınmakta, ikincisinde müteakdimin ile müteahhirinin ortaya koymaları görüşler ve bunların münakaşasına geçilmekte, son mertebede ise Hâfîz-ı Acem konu üzerinde kendi düşünceleri ve görüşlerini açıklamaktadır. Müellifin ilmî liyakatını ispat eden bu eseri onu büyük âlimler safına geçirmiş, müderrislikte pâyesinin birinci derecedeki medreselere yükseliş yolunu açmıştır. Eserin kendi el yazısı ile ve oğlu Ebû'l-ülâ'nın istihâb kaydını taşıyan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Lâleli, nr. 2513) (*Keşfü'z-zunûn*, I, 901; Flügel, III, 4158). 6. *Muhâkemâtü't-Tecrîd*. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, yaygın ismi *Tecrîdü'l-'akâ'id* olan *Tecrîdü'l-ke-lâm* adlı ese-

Hâfîz-ı Acem'in *Hâşiyetü 'alâ Şerhi Miftâhi'l-'ulûm* adlı eserinin ilk sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3264/1)

Hâfîz-ı
Acem'in
Hâşiyetü
'alâ Şerhi'l-
Mevâkıf
adlı eserinin
ilk sayfası
(Beyazıt
Devlet Ktp.,
Veliyyüddin
Efendi,
nr. 3264/2)

rine hâşiyedir. Taşköprizâde'nin *el-Mu-hâkemâtü't-Tecridiyye*, Mecdî'nin *Mu-hâkemâtün Tecridiyye* şeklinde kaydettiği eserin adını Bağdatlı İsmâil Paşa *Muhâkemâtü'l-ferid fi Hâşiyeti't-Tecrid* olarak verir. Burada Hâfız-ı Acem, Tûsî'nin eserine red ve itirazda bulunmuş olan şerh ve hâşiyе üstadı konumundaki meşhur birçok müellife karşı, arada en küçük noktayı kaçırmamacasına red ve itirazlarını belirterek kelâm ilminin çeşitli konularını ele alır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 351; Flügel, II, 203; V, 416; Mecdî, s. 450).

7. *Medînetü'l-İlm*. Sekiz bab üzerine tertip ettiği eserin her bir babını, fikhin temel kitaplarından *el-Hidâye* sahibi Burhâneddin el-Merginânî, tefsirden *el-Keşşâf* müellifi Zemahşerî, Beyzâvî, Tef-tâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cür-cânî gibi se-kiz büyük otoriteden birine ayırarak on-lara olan itiraz ve tenkitlerini açıklar (*Keş-fü'z-zunûn*, II, 1645; Flügel, V, 478; Mecdî, s. 450). Âşık Çelebi eserin ismini *Medâ-yinü'l-ülûm* şeklinde kaydeder. Eser-den bir bölüm onun diğer bazı eserleriyle birlikte Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde-dir (Veliyyüddin Efendi, nr. 3264, vr. 94^b-102^b).

8. *Me'ârikü'l-ketâb fi mebhâşiş mine'l-ülûm ve'l-kütüb*. Çeşitli ilimler ve meşhur olmuş kitaplardan bahseden ansiklopedik bir eserdir. Bahislerin fi-hristiyle ele alınan konuları belirleyen bir mukaddimeden sonra "ketîbe" adlı bölümlerden meydana gelen eserin her bir ketîbesinde ayrı ayrı Merginânî'nin *el-Hidâye*'si, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî, Teftâzânî'nin Sadrü's-şerîa'nın *et-Tavzîh*'ine hâşiyе olan *et-Telvîh*'i, yi-ne onun *Şerhu'l-Muhtasar*'ı, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' adlı eseri ile *Şerhu'l-İşârât ve'l-Muhâkemât*'ı, Seyyid Şerîf el-Cür-cânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı, Teftâzânî'nin *el-Muhtavvel*'i, *Hâşiyetü't-Tecrid*, Sey-yid Şerîf el-Cür-cânî'nin *Hâşiyetü'l-Me-tâliî* ile *Şerhu'l-Miftâh* ve *Şerhu'l-ce-dîd* adlı eserler üzerinde durulur (*Keş-fü'z-zunûn*, II, 1725; Flügel, VI, 21, 610; ay-rıca bk. Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 1043). Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi, nr. 441'deki mecmua içinde eserin 12. ketîbesi bulunmaktadır (vr. 41^b-45^b).

9. *İrcâ'u'l-İlm ilâ nuqâtihi*. Matematikle ilgilidir. Âşık Çelebi, eserin adını *İrcâ'u'l-ülûm ilâ nuqta vâhîde* olarak kayde-der. Yine onun bildirdiğine göre Hâfız-ı Acem bu son üç eserini oğullarına birer ders kitabı gibi okutmaktaydı (*Keşfü'z-zunûn*, I, 62; Flügel, I, 245).

10. *Fihrisü'l-ülûm*. Taşköprizâde'nin *Mevzûâtü'l-*

ulûm'u tarzında bir ilimler ansiklopedi-sidir. Eserin müsikkiye ait bölümü, müzik tarihçisi Kiesewetter'in İslâmî Doğu mü-sikisi için kullandığı kaynaklar arasındadır (*Die Musik der Araber*, Leipzig 1842, s. 17; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1304; Flügel, IV, 483).

11. *es-Seb'atü's-seyyâre*. İlm-i hey'et ve nücûma dairdir. Bursalı Meh-med Tâhir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 245) eserin adını, Molla Lutfî'nin buna yakın bir ad taşıyan ve Hâfız-ı Acem'in *Medî-netü'l-İlm*'inde yer yer adı geçen (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3264, vr. 94^b-96^a) eseriyle karıştırdığından yan-lış olarak *es-Seb'u's-sîdâd* şeklinde gös-termiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 976; Flügel, III, 577; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 243).

12. *Nuqâtü'l-İlm* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1975; Flügel, VI, 380). Flügel'in okuyuşu ile ese-rin ismi *Noqâtü'l-âlem*'dir.

13. *Risâle fi mes'ele'ti'l-ikrâr bi'd-deyn*. Bu baş-lıktan başka zahriyesine *Risâle fi'l-usûl* adı da konulmuş olan bu küçük risâlede borcun borçlu tarafından ikrâr mesele-si fıkıh ve usulü yönünden metodik bir şekilde işlenmektedir. Hâfız-ı Acem'in Vezîriâzam İbrâhim Paşa'ya ithaf ettiği ve *eş-Şekâ'ik* ile *Keşfü'z-zunûn*'da adı geçmeyen bu küçük risâlenin Taşköpri-zâde Ahmed Kemâleddin eliyle istinsah edilen ve onun oğlu Taşköprizâde İbrâ-him'in vakf mührünü taşıyan nüshası Be-yazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyü-d-din Efendi, nr. 950).

14. *Dâ'iretü'l-Hindiyeyi'l-vâkı'a fi Şerhi'l-Vikâye*. Hey'etle ilgili bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3933, vr. 60^b-66^a). Tarihe ve geçmişin büyük şahsiyetleri etrafındaki menkibe-lere büyük vukufu, Arap, Fars ve Türk ede-biyatlarına ait şirlereden hâfızasında zen-gin bir bilgi serveti olduğu kaydedilen Hâfız-ı Acem'in bu ilmi teliflerinin dışın-da *eş-Şekâ'ik*'te yer verilmemiş şu eser-leri vardır; bunlar ilkin Âşık Çelebi tara-fından belirtilmiş, Mecdî de *Şekâik Ter-cümesi*'ne bunların adlarını ondan nak-len ilâve etmiştir.

15. *Nefsetü'l-masdûr*. Âşık Çelebi'nin açıkladığına göre Hâfız-ı Acem'in başından geçen tuhaf bir gönül macerasını hikâye eden eserdir. Âşık Çe-lebi bunun, o zamana kadar aşk vadisin-de yazılmış eserler içinde benzeri nâdir görülebilecek bir özellikte olduğunu ifa-de etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1966; Flügel, VI, 365-366).

16. *Zafernâme Ter-cümesi*. Şerefeddin Ali Yezdî'nin Timur hakkında çok sanatlı bir üslûpla yazdığı Farsça eserinin Türkçe'ye tercümesidir. Âşık Çelebi'nin, adını *Tevârih-i Timur*

diye gösterdiği tercüme-yi Mecdî *Timur-nâme* olarak zikreder. Kâtib Çelebi onu hem *Târîh-i Timur* hem de *Zafernâme* adıyla kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 289-290; II, 1120; Flügel, II, 122-123; IV, 176).

17. *Menâkıb-ı Ali bin Ebî Tâlib*. Âşık Çelebi, Hz. Ali'nin menkibelerini bir araya getirdiğinden bahsettiği eserin adını Hz. Ali'nin unvanlarından biri olan Ebû Türâb'a izâfeten *Şâhnâme-i Ebû Turâ-bî* olarak verir. Eseri zikreden Kâtib Çe-lebi ise böyle bir ad kaydetmez (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1844; Flügel, VI, 156).

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire*, s. 45; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 449-451 (Ömer Faruk Akün'ün özel kütüphane-sindeki derkenar ilâveli yazma nüsha, vr. 168^b-169^b); Küçük Nişancı Mehmed Paşa, *Târîh-i Ni-şancı Mehmed Paşa*, İstanbul 1279, s. 309; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 84^a, 96^a, 202^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 125; Mecdî, *Şekâik Tercüme-si*, s. 449-451; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 22^b; Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 332^a; Kınalızâde, *Tezki-re*, I, 276-277; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 23^b (eserin nüshalarından bazısında Hâfız-ı Acem maddesi yoktur); Riyâzî, *Tezkire*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 50^a; Abdüllatif b. Muham-med Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-kütübi'l-mütem-mim li-Keşfü'z-zunûn* (nşr. Muhammed Altün-cî), Küveyt 1975, s. 280-281; Gazzî, *el-Kevâ-kibü's-sâ'ire*, II, 26-27; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, Beyrut 1993, X, 457-458 (XI/XVII. asırda telif edilen bu son üç Arapça eserde Hâfız-ı Acem'le ilgili bilgiler, Taşköprizâde'den ona herhangi bir şey ilâve etmeyen değişik ölçüde birer nakil ve özetten ibarettir); Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 381; a.m.f., *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Eki, nr. 628, vr. 179^a; Mehmed Tev-fik, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1291, s. 115; *Kâmü-sü'l-â'lâm* (1308). III, 1914; Fâik Reşad, *Eslâf*, İstanbul 1311, I, 69-72; *Sicill-i Osmânî* (1311), II, 97; *Osmanlı Müellifleri* (1333), I, 275; Hüsey-in Hâsâmeddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927, III, 246; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 243; Zirikî, *el-A'lâm* (1955, 2. bs.), VI, 232; Dihhudâ, *Luğatnâ-me*, XI, 130; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 272; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, II, 17 (bu son üç eserdeki Hâfız-ı Acem maddesi Taşköprizâde'nin kısa bir özetinden ibarettir); Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 159, 181, 328, 392, 477; Meh-med Çavuşoğlu, "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Not-lar", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 81-82; Turgut Karacan, "Hâfız-ı Acem", *TDEA*, 1981, IV, 17 (bu madde, çok yetersiz oluşu bir yana, 1551'de ölen Hâfız-ı Acem'in, 1566'da tahta çı-kan II. Selim devrinin şairi olarak gösterilmesi ve Merzifon'da onunla görüştürülmesi, eserlerinin bütününü ile tavsifi yolunda Âşık Çelebi'nin, "mâ lem-yekün âmiyyen şarkıyyen velâ vahşiy-yen garîben" ibaresini, son kelimenin "garbiy-yen" diye yanlış okunarak "her ilimden bahse-den ilgi çekici bir eserinin adı" olarak gösteril-mesi gibi fahiş hatalarla yüklüdür).

